

УДК 30.32

МЕТОДОЛОГІЯ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИКИ ДЕВІДА АПТЕРА

Федір Кирилюк

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 64, 01601, Київ, Україна
dean_phd@univ.kiev.ua*

Проаналізовано методологію компаративного аналізу Девіда Аптера. Охарактеризовано основні напрями розвитку компаративної науки, а саме інституціоналізм, девелопменталізм і неоінституціоналізм. Зазначено, що сферу проблематики інституціоналізму, згідно з Д. Аптером визначають дві ключові теми: розмаїтість форм розподілу влади (інститути влади) та механізми дії демократії (інститути демократії). Визначено сильні і слабкі сторони зазначених підходів. Слабкою ланкою інституціоналізму Аптер вважає невідповідність теорії практиці. Післявоєнний період обумовив, за Аптером, ефект політизації компаративної науки як галузі наукових досліджень. Єдину стрижневу основу, що зумовлює подібність і спільність традиційного інституціоналізму, девелопменталізму й нового інституціоналізму, становить, на думку Аптера, проблематика, пов'язана з аналізом плюралістичної демократії.

Ключові слова: порівняльна політологія, інституціоналізм, девелопменталізм, неоінституціоналізм.

В сучасній політичній думці панує теза, що порівняльна політологія становить чи не основну частину політичної науки. Вона ґрунтується на поєднанні ідей політичної філософії та політичної теорії з емпіричними подіями і явищами. Первісні акценти робилися на проблемах влади з метою з'ясувати, яке значення мають розходження в устрої влади – влади не загалом, а організованої в політичній системі на національному і субнаціональному рівнях. Пояснення значення розходжень у використанні й розподілі влади в різних політичних системах - спільне завдання, що лежить в основі різноманітних підходів до порівняльної політології.

Сучасні концепції розвитку компаративної (порівняльної) науки не обмежуються феноменологічним описом чи порівнянням окремих напрямів історичного процесу становлення науки. Здебільшого вони йдуть далі простого з'ясування співвідношень прогресу і регресу, а також інших напрямів розвитку. У центрі уваги ставляться питання про внутрішні і зовнішні фактори, що детермінують спрямованість історичного розвитку. Серед цих концепцій належне місце займають дослідження Д. Аптера, викладені в його праці «Comparative Politics, Old and New». Вчений зазначав, що компаративістський аналіз «підвищує чутливість спостерігачів до відмінностей між їхніми власними та іншими суспільствами і до наслідків таких відмінностей. Це спонукає політологію бути сприйнятливою до складнощів і багатоманітностей норм, цінностей, інститутів і соціальних структур, а також до

взаємозв'язку різних форм політичної поведінки, які, якщо й вони видаються схожими на наші, можуть бути іншими для тих, на кого вони поширюються».

Підхід Д. Аптера до аналізу спрямованості розвитку сфери теорії і методології компаративної науки визначається такими особливостями. *По-перше*, поступальний характер розвитку компаративістики. Теоретик розкриває тенденції руху в напрямі прогресу чи регресу не з позиції визначення, а в контексті виявлення циклічності самого процесу. *По-друге*, значний акцент Аптер робить не стільки на суб'єктивних, скільки на об'єктивних чинниках розвитку компаративної науки і, насамперед, на впливі конкретно-історичних умов розвитку. *По-третє*, всебічність аналізу забезпечується через виявлення філософських, теоретичних та історичних коренів провідних компаративних теоретичних підходів, а також їх взаємозв'язку з теоретико-методологічними підходами інших соціальних наук. *По-четверте*, у фокусі уваги Аптера не стільки сфера теорії і методології компаративної науки, скільки сфера проблематики компаративного аналізу. *По-п'яте*, глибина аналізу забезпечується за допомогою розкриття наступності в рамках кожного циклу розвитку, пов'язаної з переносом деяких провідних теоретичних і методологічних відкриттів попередніх періодів у нову якість. *По-шосте*, в узагальненнях Аптера персоніфікація є невід'ємною частиною аналізу і супроводжує типологію шкіл, установлених теоретиком у межах досліджуваних ним компаративних підходів.

Основні напрями розвитку компаративної науки Аптер характеризує спираючись на всебічний аналіз трьох провідних компаративних підходів, до яких він відносить інституціоналізм, девелопменталізм і неоінституціоналізм.

Інституціональний підхід вирізняє концентрація уваги на дослідженні механізмів функціонування політичних систем через вивчення структури і характеру функціонування систем державного керування різних країн. Характерно, що Аптер визначає інституціоналізм як фундамент компаративної політичної науки. Даючи таке визначення інституціоналізму, Аптер зазначає, що його відмінною рисою є акцент на компаративному дослідженні правових баз і конституцій різних країн, механізмів реалізації державної влади, суверенітету, юрисдикції, правових і законодавчих інструментів у всьому розмаїтті їх форм.

Д. Аптер наголошує, що сферу проблематики інституціоналізму визначають дві ключові теми: розмаїтість форм розподілу влади (інститути влади) та механізми дії демократії (інститути демократії). Отже, інституціональний компаративний аналіз містить, з одного боку, дослідження проблем розподілу влади на всіх рівнях взаємин: нація – держава, центральні – місцеві органи влади, адміністрація – бюрократичний апарат і т.д. З іншого боку, в межах інституціонального підходу, детально досліджуються механізми й інструменти демократії. Коло досліджуваних проблем становлять такі ключові питання, як держава й органи державного керування, конституції та їх виправлення, права та їх гарантії, унітарні і федеральні системи, централізація і децентралізація, регіоналізм і легалізм, питання представництва в органах державної влади і керування, механізми і процедури обговорення законопроектів, включаючи процедури голосування та їх прийняття, роль відповідних комітетів, роль суспільної думки і преси тощо.

Домінуючий вплив інституціонального підходу Аптер позначає як окремий період у розвитку компаративної науки. Початкові межі цього періоду розмиті і точно не визначені. Встановлюється лише історичний взаємозв'язок інституціоналізму з

політичною філософією, правом і історичною наукою як основними джерелами інституціонального підходу в компаративних дослідженнях. Верхня межа впливу інституціоналізму в історії компаративістики визначена в Аптера часом закінчення Другої світової війни. Взаємозв'язок з політичною філософією, правом та історичною наукою, за Аптером, знайшов свій вияв у формі двох різних підходів у рамках інституціоналізму загалом, а саме: континентальної й англо-саксонської традицій в інституціональному аналізі.

Континентальна традиція вирізнялася тіснішим зв'язком з Римським правом та його традицією природного права. Відповідно до континентальної традиції, демократія трактувалася як результат специфічних конфліктів релігійних і державних інститутів влади.

Водночас, у компаративній політичній науці утвердилася англо-саксонська традиція інституціонального аналізу, заснована на історичному конституціоналізмі. В межах цієї традиції історія демократії і демократичних інститутів влади трактувалася як результат еволюції специфічних форм влади в напрямі утвердження парламентаризму та його конституціонального закріплення. Англо-саксонська традиція інституціонального компаративного аналізу припускала дослідження еволюції демократії, тоді як сама демократія розумілася як інструмент морального вдосконалювання людини.

Таким чином, Аптер дотримується точки зору, що вже в межах інституціонального підходу намітилася тенденція нового розуміння інститутів влади, що увага акцентується не лише на інституціональних, а соціально-політичних аспектах суспільного розвитку. Теоретик уточнює, що інституціоналізм ніколи не був орієнтований на обмеження поля дослідження вивченням лише механізмів державного керування. До сфери інституціонального аналізу органічно входили питання інституціоналізації демократичних принципів, втілення в соціумі цінностей, норм і принципів демократії.

Оцінюючи конкретно-історичні умови та соціально-економічні фактори розвитку компаративної науки в першій половині ХХ ст., Аптер констатує зростаючий вплив політичної економії на характер інституціональних компаративних досліджень. У цей період сфера інституціональної проблематики доповнюється такими питаннями, як роль уряду у вирішенні проблем безробіття, його взаємодія зі сферою бізнесу в вирішенні соціальних проблем, взаємодія з політичними рухами протесту, тактична лінія уряду у відношенні до неінституціональних методів і принципів таких рухів, роль держави в розробленні фіскальних і монетарних інститутів, визначенні відповідного політичного курсу тощо.

Слабкою ланкою інституціоналізму Аптер вважає невідповідність теорії практиці. Він вбачає в цьому одну з причин неминучого відходу від інституціональних класичних традицій і пошуку інших підходів. У своїх негативних оцінках Аптер опирається на аналіз негативного досвіду встановлення демократичних інститутів і конституційних основ демократії в ряді країн у періоди після Першої і Другої світових воєн, що супроводжувались розпадом світових імперій. Історична практика засвідчила недостатню дієвість інституціонального соціального інжинірингу, що зробило необхідним, зазначає Аптер, посилення уваги до психологічних, економічних, соціальних та організаційних факторів, що перебували здебільшого за рамками традиційного інституціонального компаративного аналізу.

Теорія девелопменталізму. Історична логіка, зазначає Аптер, привела компаративну науку до девелопменталізму (Developmentalism) – нового підходу в компаративному аналізі, що утвердився в 50-70-х рр. ХХ ст. „Нова” компаративна політична наука була зорієнтована на вивчення проблем росту і розвитку. Девелопменталізм містив у собі сукупність основних теорій соціальних змін. Як „нова” компаративна наука, політичний і економічний девелопменталізм робив акцент не стільки на технологіях державного керування, скільки на аналізі процесів соціальних змін (Social Changes), опираючись на цілий ряд інших дисциплін, представлених у сучасній системі соціальних наук.

Післявоєнний період, що характеризувався розгортанням холодної війни, процесами деколонізації в країнах третього світу, обумовив, за Аптером, ефект політизації компаративної науки як галузі наукових досліджень. Однією з важливих політичних проблем цього періоду став пошук способів поєднання процесу деколонізації з передачею влади демократичним шляхом і каналізації націоналізму в конструктивне русло – на створення „нових” націй. Аптер констатує існування двох різних концепцій вирішення цієї проблеми. Відповідно до першого підходу передбачалося, що інструментами створення держави, що розвивається як позитивна девелопментальна держава, могли б стати інститути демократії. Ринок і демократія могли б конституювати збалансований характер рухові держави цим шляхом. З погляду іншого підходу, така фаза розвитку насправді мала неоімперіалістичну, гегемоністську природу, що підмінювала політичний контроль економічним.

Така диференціація в розумінні перспективних шляхів демократизації країн, що розвиваються, відображається в рамках девелопменталізму у двох альтернативних підходах. Один з них – теорія модернізації (Modernization theories). Другий – теорія обумовленості (Dependency theories). У теорії модернізації втілювалися традиції Макса Вебера. До цього напряму Аптер відносить таких дослідників, як Габріель Алмонд, Самюель Гантінгтон, Люсіан Пай, Майрон Вайнер, Леонард Біндер, Едвард Шілс, Толкотт Парсонс та ін. Теорія обумовленості, що мала, як вважає Аптер, загальні корені з ідеями К. Маркса, об'єднала теоретиків різного наукового профілю: економістів Поля Бейрона й Андре Гундара Франка, істориків Перрі Андерсона і Еріка Хобсбаума, представників політичної науки Гейвіна Кітчінга, Коліна Лейса, Бенедікта Андерсона та ін. Для більшості представників першої групи дослідників легітимною формулою незалежності країн, що розвиваються, була схема: „деколонізація + ріст + демократизація”. Представники другої групи кваліфікували її як стратегію гегемонії і тиску.

Ідентифікувавши дві протилежні тенденції в розвитку девелопменталізму як нового компаративного підходу, Аптер визначає суть розходжень їх теоретичної та методологічної бази. Теорія модернізації опиралася на теорію рівноваги й орієнтувала дослідників на розробку всіх питань у контексті ліберального капіталізму як основи демократії. Прихильники теорії модернізації наголошували на вивченні процесу створення інститутів демократії в контексті економічного росту. Опоненти ж дотримувалися теорії конфлікту і свої розробки провадили в контексті ідей соціалізму як основи демократії. Прихильники теорії обумовленості робили особливий акцент на протиріччях соціально-економічного зростання в умовах капіталізму.

Обидві теорії стали основою для розробки і реалізації великих програм компаративних досліджень. Компаративна наука стала менш євроцентричною,

орієнтованою на розгляд проблем будівництва демократії в країнах третього світу. Загальним обидва підходи опиралися на девелопментальні принципи політичної економії, особливо при аналізі проблем розвитку індустріальних країн (метрополій) і країн третього світу (периферії). У цьому Аптер вбачає певну однобічність обох підходів. Розходження ж і специфіка кожного підходу виявлялися лише в тому, що розробки в рамках теорії модернізації елімінували, применшували роль держави як агента політики, їхні опоненти, навпаки, бачили державу лише в ролі представника інтересів пануючого класу.

У сфері методології співвідношення двох підходів також було відношенням протилежностей. Саме тут антагонізм обох теорій виявився в розбіжності двох компаративних методологій: функціоналізму як основи теорії модернізації, і діалектичного аналізу як методологічної основи теорії обумовленості.

У рамках девелопментальної теорії, доходить висновку Аптер, пануюче положення займала гіпотеза про те, що рано чи пізно, залежно від конкретних умов та обставин розвитку тих чи інших країн, процес розвитку призводить до реплікації країнами, що розвиваються, тих самих соціально-культурних цінностей і інститутів, що властиві індустріальним суспільствам. Успішний розвиток усуває вади традиційного суспільства і створює пре-кондиції (відповідні передумови) демократії. Демократія, в свою чергу, виконує функцію створення оптимальніших умов для подальшого розвитку. Отже, чим на більшу користь здатна демократична держава, врівноважуючи і контролюючи соціально-економічне зростання, тим більше таке зростання забезпечує створення передумов для подальшого розвитку суспільства в рамках стабільного транзиту до демократичного устрою. Все це актуалізувало проблематику культурно-історичних особливостей розвитку, з одного боку, та цінностей, принципів, норм демократії, а також способів їх інституціоналізації й інтерналізації – з іншого.

Відповідно так само трансформується сфера проблематики компаративного аналізу. Сутність того, що відбувається, Аптер визначає як переміщення акценту з вивчення інституту держави на дослідження соціальних структур і передусім у контексті того, як ці структури можуть щонайкраще забезпечити інституціоналізацію демократичних норм і принципів, соціалізацію і мотивацію людей відповідно до цих цінностей, інтерналізацію демократичних цінностей у суспільстві загалом.

Девелопменталізм базувався на порівняльному аналізі суспільств із широким діапазоном відмінностей. Передбачалося зіставлення як особливостей соціально-політичних інститутів цих суспільств, так і рівнів їхньої культури. Суть „нового” компаративного підходу вкладалася в ідеї про континуїтет цілісності й нерозривності процесу соціальних змін. Вважалося, що трансформації доіндустріальних суспільств в індустріальні на Заході та їхні аналоги в країнах так званого третього світу мають одну природу і становлять єдиний за своєю суттю процес. Основу компаративних дослідницьких проектів становила переважно проблематика, пов'язана з аналізом соціальних змін, розглянутих з позиції оцінки потенціалу демократичного суспільного устрою (його підвищення чи зниження). Основна роль держави і державної політики розглядалася як засіб підтримки політичної рівноваги і стабільності.

Специфіка девелопменталізму полягала в розширеному трактуванні інституту держави. Під державою стали розуміти суспільство як таке. Суть „нового” компаративного підходу формувалася в орієнтації на пріоритет якісних методів і методу функціонального аналізу в дослідженні цієї проблеми. Прихильники девелопменталізму схилилися до вивчення питання про способи інтерналізації норм демократії у відповідне поведіння людей, у спрямуванні процесу соціалізації в бік утвердження демократичних норм і цінностей.

Важливий і ще один якісно новий момент у зміні сфери теорії і методології девелопментальної компаративної науки, встановлений Аптером. Нова компаративна політична наука вирізнялася своєю відкритістю теоріям і методологіям інших соціальних наук. Проблематика соціальних змін у рамках транзиту від традиційного суспільства до сучасного вимагала від компаративістів звертатись до теоретичних викладень цілого пантеону теоретиків і фахівців в галузі соціальної історії, історичної соціології й антропології, зокрема таких, як Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, Джордж Сімел, Вілфредо Парето, Джордж Острогорські, Роберто Міхелс, Роберт Редфілд, Броніслав Маліновські, Альфред Редкліф-Браун, Едвард С. Еванс-Прітчард, Клод Леві-Строс та ін., які розробляли проблеми зв'язку між ціннісними орієнтаціями людей та їхньою соціальною практикою.

Соціологію системного аналізу, зокрема погляди Т. Парсонса, Д. Аптер визначає як джерела, що справили істотний вплив на значну групу компаративних розробок, проведених на засадах теорії модернізації. Не менш значна частина таких компаративних досліджень, проведених вже не в соціологічному, а політичному контексті, так само була заснована на системних порівняльних дослідженнях. До числа останніх Аптер відніс розробки Сеймора Мартіна Ліпсета, Філіпа Селзніка, Даніеля Белла, Артура Корнхаузера, Філіпа Конверса, Ральфа Дарендорфа, Моріса Яновица, Едварда Шілса, Апана Турейна. Девелопменталізм у вигляді теорії модернізації успадковував від інституціоналізму його взаємозв'язок із політичною економією та її концептуальні підходи до розгляду питань, пов'язаних з оцінкою для еволюції демократії ролі фінансових інститутів, центральних банків, ділових кіл, інститутів з вирішення проблем зайнятості.

Політична економія стала тим вододілом, що визначив розходження в основних течіях девелопменталізму. На думку Аптера, саме критичні теорії капіталізму й імперіалізму, які він визначає як теорії „альтернативної” політичної економії, спричинили теоретичні й практичні розбіжності прихильників теорій модернізації та теорій обумовленості. Вчений відніс ці теорії до радикального крила девелопментальних компаративних досліджень, що обґрунтовували як альтернативний шлях соціалізм і політичний устрій на основі однопартійної системи, яка розглядалася як можливість подолання фази буржуазної демократії в розвитку суспільства.

Основний недолік обох течій „нової” компаративної науки Аптер вбачає у редукаціонізмі, прагненні звести політику до простого відображення економічних і соціальних процесів, зменшенні ролі держави як політичного інституту.

Неоінституціональний підхід до політики. Повернення до компаративного аналізу інститутів політичних систем різних країн у поєднанні з соціально-економічними проблемами розвитку не лише країн «третього світу», а й країн Європи знаменувало нову фазу в розвитку компаративної політичної науки. Аптер визначає

цей період як неінституціоналізм, відповідно до теоретико-методологічного підходу, що вплинув на компаративні дослідження періоду 70-80-х рр. ХХ ст. 70-ті роки були своєрідним переходом від девелопменталізму до неінституціоналізму і характеризувалися сполученням дослідницьких пріоритетів традиційного інституціоналізму та девелопменталізму. Неінституціональні ідеї лежали в основі праць цього періоду Стейна Роккана, Хуана Лінза, Альфреда Степана, Теди Скокпол. Елементи неінституціонального підходу Аптер вбачає в окремих роботах другої половини 60-х років, авторами яких були Мор, Ліпсет. До групи аналітиків, що провадила розробки на основі неінституціонального підходу в пізніші періоди, Аптер відносить таких дослідників, як Роберт Дал, Гільермо О'Доннелл, Філіпп Шміттер, Уайтхед, Стівенсі, Лестер Турроу, Сеймор Ліпсет, Арендт Лійпхарт, Мансур Олсон, Давід Лейтін, Розенблут, Адам Прзеворскі, Роберт Путнам та ін.

Аптер дав характеристику неінституціоналізму і з позиції розгляду змін проблематики в рамках неінституціонального компаративного аналізу, з одного боку, і з погляду зміни сфери теорії і методології компаративних досліджень – з іншого. Характерно, що за основний критерій розвитку сфери компаративної політичної науки обрано аспект наступності, що розуміється як зв'язок нового зі старим, як перенесення окремих аспектів старого в нову якість, що забезпечують інтегральність і цілісність процесу розвитку сфери компаративного аналізу.

Єдину стрижневу основу, що зумовлює подібність і спільність традиційного інституціоналізму, девелопменталізму й нового інституціоналізму, становить, на думку Аптера, проблематика, пов'язана з аналізом плюралістичної демократії. З позиції неінституціоналізму, ця проблематика включала питання політичної поведінки, аналіз зміни майбутнього політичних партій і значимість цих змін для держави, проблему визначення співвідношення „еліта-демократизація”, питання про державу соціального благоденства за типом демократій скандинавських країн тощо. В центрі компаративного аналізу стало порівняння політичних партій, способів формування коаліцій, зміни суспільних відносин, зміни ролі еліти і бюрократичного апарату, а також політиків в умовах різних політичних режимів.

Аптер встановлює риси подібності й розходження, що існують між девелопменталізмом і неінституціоналізмом. Розходження полягає в особливостях розуміння ідеї росту й розвитку. Девелопменталізм обґрунтовує необхідність росту й розвитку як способів зміцнення демократії. Неінституціоналізм вивчає шляхи і способи, які використовує держава для протистояння негативним наслідкам росту, зокрема екологічним проблемам, проблемам імміграції, поляризації соціальних прошарків, росту екстремізму та ін.

Подібність девелопменталізму і неінституціоналізму Аптер вбачає у сприйнятті останнім девелопментальної ідеї „транзиту” до демократії як стрижневої проблеми дослідження. Проте Аптер зв'язок нового і старого в рамках наступності трактує тут не тільки як перехід окремих елементів старого в нову якість, а, насамперед, як процес виникнення і нагромадження на цій основі нового. Саме з цих позицій Аптер показує, що в неінституціоналізмі утвердилися стратегії дослідження цієї проблеми, що трохи відрізняються від девелопментальних. Одна з них – більш традиційна стратегія, що припускала широке зіставлення на основі конкретного історичного матеріалу даних про відповідні процеси, що відбувалися в умовах транзиту до демократії в різних країнах світу, коли основний акцент робився на

вивченні становлення державності в рамках переходу до демократії. Інша аналітична стратегія робила акцент на зв'язку індустріального капіталізму і парламентської демократії, але при цьому орієнтувалася на вивчення ролі соціального протесту й антидержавної активності загалом у визначенні долі демократії.

Визначаючи нове, що приніс у компаративну науку неoinституціоналізм, та його відмінність від традиційного інституціоналізму, Аптер вказує на його прихильність до застосування методу економічного аналізу при дослідженні фіскальної і монетариської політики держав, банків, ринкових структур у рамках процесу глобалізації. Неoinституціоналізм водночас не позбавлений і локальної проблематики. Неoinституціональні дослідження включають як складову частину аналіз змін процедур законотворчості, трансформацій політичного курсу традиційних політичних партій, впливу нових соціальних структур і різних політичних коаліцій на державну політику різних країн.

Відмінною рисою неoinституціоналізму Аптер вважає також значний, у порівнянні з традиційним інституціоналізмом, зв'язок із соціальною і політичною теорією, а не з політичною філософією, що було властиво останньому. Друга відмінна риса – це тісніший зв'язок нового інституціоналізму з політичною економією. Спільним для старого й нового інституціонального підходів залишалось акцентування на вивченні держави як самостійного інституту зі специфічними потребами і тенденціями розвитку, здатного, залежно від своєї природи, визначати суть і зміст суспільного устрою.

Оцінюючи загалом процес розвитку компаративної науки в другій половині ХХ ст., Аптер доходить висновку про первинність зміни сфери проблематики і методології компаративного аналізу. Зміна фокуса компаративного аналізу стала основним фактором, що визначив виникнення нових концептуальних підходів. У свою чергу, викликаний цими змінами перехід до інших методологічних підходів обумовлював зміни у використанні методів і операціональних стратегій дослідження. Характерно, що Аптер наголошує на зміні лише стилів компаративного аналізу і, фактично, не аналізує питання про перетворення в сфері теорії компаративної політичної науки, не встановлюючи тут жодних істотних змін, що підтверджували б появу і збереження якісно нового в процесі розвитку компаративної теорії.

Актуальними для всіх стилів компаративного аналізу, доходить висновку Аптер, залишаються такі загальні проблеми: застосування компаративних методів дослідження, визначення відповідних одиниць компаративного аналізу, використання теоретично обґрунтованих принципів та ідей для розробки відповідних гіпотез, пошук технологій дослідження, які б забезпечували достатню базу для обґрунтованих висновків. Усі новітні напрями в розвитку сучасної компаративної науки, зазначає Аптер, вирізняє орієнтація на використання різноманіття емпіричних, функціональних, аналітичних, кількісних, статистичних методів компаративного аналізу на протигагу традиційним дескриптивним методам порівняння, які ґрунтуються на компаративних схемах типу: „країна – країна”, „політичний інститут – політичний інститут” та ін.

За всієї специфіки аналітичної стратегії Д. Аптера, його підхід до розуміння спрямованості розвитку компаративної політичної науки засвідчує, що в рамках системного підходу сучасні аналітики досліджують структуру процесу

розвитку досліджуваного об'єкта та його субстрат, а також критерії (характеристики), що визначають ступені розвитку системи. Як субстрат виступає сфера теорії, методології й проблематики компаративних досліджень. Перетворення субстрату розглядають як зміну системи. Оцінюються різноманітні зміни: великі чи незначні; стійкі чи зворотні; універсальні чи часткові; такі, що зберігають здатність до подальшого розвитку чи такі, що ведуть до „глухих кутів”; ті, що підвищують чи понижують рівень організації та ін.

У трактуванні еволюції компаративної науки можна виділити три аспекти системного розуміння цього процесу.

Перший аспект. Аналізуючи розвиток системи компаративного наукового знання, враховують рівні організації чи системи, ступені прогресивного розвитку. Для визначення структурних рівнів чи ступенів підвищення організації системи зазвичай використовують такі критерії висоти організації: 1) критерії ускладнення, коли враховуються відносини ступенів складності і пластичності організації; 2) критерії прогресу, коли розглядаються відносини старої і нової якості, нижчої і вищої якості; 4) загальний критерій міри цілісності системи, коли властивості цілісності розкриваються через поняття інтеграції.

Другий аспект – системні дослідження сфери компаративної науки містять аналіз організації субстрату розвитку, тобто того, що розвивається. Аналіз організації субстрату розвитку означає насамперед визначення передумов (можливостей), що присутні в сформованій організаційній системі для її подальшого розвитку. Головним критерієм тут стає здатність системи нагромаджувати й розгорнути нові можливості. Під час аналізу організації субстрату розвитку визначають не лише еволюційну перспективність системи, а й обмеження, заборони розвитку, що дає змогу аналітикам показати, чому розвиток системи йде саме в цьому (прогрес чи регрес), а не в іншому напрямі, і наскільки можлива зміна шляхів розвитку. Ця лінія представлена в аналітичній моделі Аптера, але лише в частині, що стосується визначення еволюційної перспективності аналізованого об'єкта.

Третій аспект. Системні дослідження розвитку сфери теорії і методології компаративної науки містять у собі вивчення структури самого процесу розвитку системи – структури процесу. У структурі процесу виокремлюють елементи процесу й існуючі між ними зв'язки й залежності. Під елементами структури процесу розуміють або окремі „русла” процесу, або елементарні зміни, наприклад, елементарні зміни в рамках циклів розвитку в моделі Аптера.

Відмінна риса моделі Аптера – значний акцент на вивченні функціональних зв'язків між встановленими ним елементами процесу, що є, по суті, виділеними моментами історичного розвитку системи.

Підкреслення історичного розвитку системи, поділ історичного процесу розвитку компаративної науки на якісно своєрідні стадії дало Д.Аптеру змогу досліджувати змінюваність факторів у ході історичного розвитку системи, визначити особливості їх дії на різних стадіях і етапах історичного процесу.

При системному аналізі враховують його багаторівневий характер. Як основні рівні організації сфери компаративної науки, що розвивається, аналітики визначають такі: сфера проблематики, сфера методології, область теорії. Д. Аптер, зокрема, розмежовує елементарні зміни й цілісні процеси в межах основних рівнів організації системи, що дає йому змогу не лише показати об'єктивно існуючу

ієрархічність аналізованої системи, а й допомагає розкрити взаємозв'язок основних рівнів організації системи в єдиному процесі історичного її розвитку.

Саме така логіка приводить Аптера до висновку про те, що цілісні процеси на рівні методології, пов'язані з виникненням тих чи інших компаративних підходів, будуються з елементарних актів зсуву фокуса компаративного аналізу, що відбувалися на попередньому рівні (у сфері проблематики) під впливом конкретно-історичних умов розвитку компаративної науки. Аптер показує інтегральний характер цього розвитку: він виступає як історичний зв'язок, система змін.

Таким чином, системний підхід дає змогу дослідникам зафіксувати структурність процесу розвитку сфери компаративної науки, а саме його багатоступінчатість, ієрархічність, різноспрямованість. У розглянутому вище трактуванні присутній свій особливий підхід до вибору критеріїв розвитку системи. Проте якою б не була дослідницька стратегія, системний підхід дозволяє прийти до загального розуміння еволюції системи компаративного наукового знання не як просто потоку змін, а, насамперед, як історичного зв'язку, системи змін.

Історичний розвиток в контексті компаративної науки розглядається як складний процес, і за змістом організованої безлічі ступенів, циклів, фаз, сторін, факторів розвитку, і за змістом цілісності змін самої макросистеми, що складається з різноманіття мікро-структурних рівнів. Загальним для всіх трактувань є судження про розгортання в другій половині ХХ ст. динамічних змін на макро-структурних рівнях: у сфері проблематики і методології компаративної науки. Істотні зміни, які були б пов'язані з появою якісно нового на рівні теорії, жодним аналітиком не фіксуються.

У фокусі системного аналізу проблем розвитку компаративного наукового знання перебуває дослідження проблеми виникнення якісно нового в сфері проблематики, теорії і методології науки. Розгляд серії перетворень у системі компаративної науки включає вивчення не лише аспектів, пов'язаних з виникненням нового, а й зі зміною старого, нагромадженням новотворів з відповідною їх корекцією, що вирізняє дослідницьку стратегію Аптера.

У науковому аналізі виникнення якісно нового в процесі історичного розвитку компаративного знання, заснованого на системному підході, особлива увага звернута на осмислення загальних факторів утворення нової якості, до яких відносяться: 1) організація субстрату розвитку і внутрішні передумови, сховані в існуючій організації системи (структурний аспект); 2) наступність організації як фактор історичного становлення системи компаративного знання; 3) принципи функціональної організації системи (функціональний аспект).

Для Д. Аптера аналіз характеристик субстрату розвитку має істотне значення. Особливість його підходу полягає в тому, що тут досліджуються насамперед зовнішні взаємозв'язки субструктур системи (теорії, методології, проблематики), і вже потому вивчаються можливості, сховані у вже існуючій організації, чи інакше кажучи, впливи попередніх станів системи на хід наступного розвитку.

Дослідження організації субстрату розвитку має важливе методологічне значення для пояснення виникнення якісно нового. Способи впливу структури на процес становлення якісно нового є різноманітні. Це може бути перекомбінація існуючих вихідних елементів у межах субструктур системи. Ще один спосіб – додавання нових компонентів до елементів вихідної структури чи до структури

загалом, що означає оснащення системи новими субструктурами з новими функціями. Проте виникнення нових властивостей системи передусім пов'язане зі зміною взаємозв'язків елементів структури, і характеру взаємодії елементарних субструктур.

Неогенез, тобто процес виникнення нових рівнів у результаті взаємодії елементарних субструктур, – загальна основа системного аналізу розвитку компаративного наукового знання. Підхід, заснований на розумінні нового рівня організації системи, що виникає в результаті появи нових взаємозв'язків, у рамках яких реінтерпретуються елементи структури і взаємозв'язку колишнього рівня, послідовно реалізується в дослідницькій стратегії Аптера.

Ще одним найважливішим чинником становлення нового, яке розглядалось у рамках системного аналізу розвитку компаративного наукового знання, виступає наступність структурної організації при переході від одного конкретно-історичного рівня до іншого. Дія цього фактора послідовно досліджується в моделі Аптера. Відповідно до його моделі, новотвір кожного наступного ступеня виникає не за допомогою заміни чи абсолютного руйнування властивостей, що домінують на попередньому ступені розвитку, а на основі їх збереження і перетворення. Поступальний хід розвитку наукового знання розуміється ним як поява в системі нових елементів, що розвиваються, структур і функцій.

Водночас Аптер виходить з того, що входження в нову якість відносин на кожному вищому ступені організації системи супроводжується глибокою зміною старих елементів, властивостей і відносин, їх підпорядкуванням новим взаємозв'язкам та властивостям. Відповідно до такого підходу передбачається, що перехід до нової якості чи нового ступеня розвитку відбувається на основі збереження й істотного перетворення досягнутого на попередньому ступені розвитку.

Не менш важливе місце в системному аналізі проблеми становлення нової якості компаративного наукового знання займає вивчення такого чинника, як зміна принципів функціональної організації системи, що розвивається. Це процес становлення і зміни самих функцій системи, що приводить у підсумку не лише до зміни якості функціонування системи, а й до утворення нових структур системи.

Аптер приділяє велику увагу вивченню цього третього фактора утворення нової якості системи компаративного наукового знання. Він виходить з того, що функціональність є найістотнішою стороною організації системи, оскільки функція організує систему, а становлення функції є головним у збереженні цілого.

Відмінна особливість підходу Аптера полягає в тому, що для нього, поряд із субстратними характеристиками вихідної структури (наприклад, інституціонального компаративного знання), велику роль у виникненні нової системи має функціонування компонентів вихідної системи в різноманітних конкретно-історичних умовах розвитку компаративної політичної науки. Стратегія Аптера заснована на розкритті функціональних способів виникнення нових структур у системі компаративного знання. З виникнення нового змінюються функції субструктур і системи загалом, що викликано зміною конкретно-історичних умов, у яких відбувається розвиток системи.

Таким чином, утворення нового в історичному розвитку в рамках компаративного наукового знання відповідно до системного підходу пов'язується, поперше, з перебудовою структури системи, нагромадженням нового комплексу

елементів і перетворенням субстрату структури. По-друге, істотне каузальне значення для системного розуміння процесу становлення нової якості мають функціональні характеристики системи наукового знання, що розвивається. По-третє, чинником становлення нового є наступність як внутрішня основа, що обумовлює інтегральність, цілісність і спрямованість процесу, який розглядається як певна сукупність змін.

Список використаної літератури:

1. *Apter D. The Politics of modernization / David Apter. – Chicago : University of Chicago Press.–Е., 1965. – 481 p.*
2. *Apter D. Rethinking Development : modernization, dependency and Postmodern Politics. / David Apter. – Newbury Park, California : Sage Publications.–Е., 1987. – 328 p.*
3. *Apter D. Comparative Politics, Old and New / David Apter // The Handbook of Political Science. – 1996. – P. 374–389.*
4. *Чилкот Рональд Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы / Чилкот Рональд Х. ; пер. с англ. – М. : ИНФРА ; М. : Весь Мир, 2001. – 560 с.*
5. *Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / под. общ. ред. В. С. Бакирова, Н. И. Сазонова.– Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2005. – 592 с.*

*Стаття: надійшла до редколегії 20.03.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

METHODOLOGY OF COMPARATIVE ANALYSIS OF POLICY OF DAVID APTER

Fedir Kirilyuk

*Taras Shevchenko National University of Kiev
Institute of Philosophy, Department of political science
Volodymyrs'ka St., 64, 01601, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: dean_phd@univ.kiev.ua*

The methodology of the comparative analysis of David Apter was analysed. Main directions of the comparative science development were described, namely the institutionalism, the developmentalism and the new institutionalism. It was marked that the sphere of a problem of an institutionalism according to D. Apter determined two themes: the variety of forms of distributing of the power (institutes of power) and mechanisms of an action of the democracy (institutes of the democracy). Strong and weak sides of that approaches were defined. Apter considered a weak link of the institutionalism. It was disparity of theory and practice. In obedience to Apter, the effect of the politicization of a comparative science took place in a post-war period. In opinion of Apter, the analysis of the pluralism in the democracy was the unique problem which predetermines the similarity and unity of the traditional institutionalism, developmentalism and new institutionalism.

Keywords: a comparative political science, an institutionalism, a developmentalism, a new institutionalism.

МЕТОДОЛОГИЯ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛИЗА ПОЛИТИКИ ДЕВИДА АПТЕРА

Федор Кирилюк

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет, кафедра політології
ул. Владимирська, 64, 01601, Київ, Україна
e-mail: dean_phd@univ.kiev.ua*

Проаналізована методологія компаративного аналізу Девіда Аптера. Охарактеризовані основні напрямки розвитку компаративної науки, а саме інституціоналізм, девелопменталізм і неоінституціоналізм. Зазначено, що сферу проблематики інституціоналізму, згідно Д. Аптера, визначають дві ключові теми: різноманітність форм розподілу влади (інститути влади) і механізми дії демократії (інститути демократії). Визначено сильні та слабкі сторони позначених підходів. Слабким ланкою інституціоналізму Аптер вважає невідповідність теорії практиці. Післявоєнний період обумовив, за Аптером, ефект політизації компаративної науки як галузі наукових досліджень. Єдиною основою, яка передбачає спільність традиційного інституціоналізму, девелопменталізму та нового інституціоналізму, вважає, на думку Аптера, проблематика, пов'язана з аналізом плюралістичної демократії.

Ключові слова: порівняльна політологія, інституціоналізм, девелопменталізм, неоінституціоналізм.